

Ndịehie ‘Na’, ‘Ga’, ‘Ka’, Na ‘Kwa’ N’ụ̀tọ́asụ̀sụ̀: Nsogbu Na Ọghọm Ha N’asụ̀sụ̀ Igbo

Nke Si N’aka

Anumudu, Maria U.

Ngalaba Ọmụmụ Asụsụ Naijiria Na Lingwistiks
Alvan Ikoku Federal College of Education, Owerri

Umiedemede

Asụsụ bu e jeme a ghaghi n’ihe ọ bụla mmadụ na-eme na ndị. Nke a mere o ji bụrụ ihe mmadụ na ibe ya ji enwe mmeke, ezirita ozi, akọwapụta echiche, omenaala na ihe ndị ọzọ na-eme n ndị a. Agbụrụ ọ bụla nwere asụsụ e jiri mara ha n’ụdị e kwuru n’onyị maọbụ n’ụdị e dere ede. Ya mere ndị Igbo ji atụ ilu si “Okwa mba na-atụ n’olu n’olu. Asụsụ ọ bụla nwere usoro na nhazi e ji mkpụrụokwu mebe. Mgbe ọ bụla ejighi usoro ọsụsụ, maọbụ nke odide dabara adaba sụọ maọbụ dee asụsụ, ọ na-ebute atụtụ nghatahie n’ihe a na-ekwu maobu n’ihe a na-ede. Atụtụ nwanchọcha ji mee nchọcha a bụ atụtụ ndịehie nke onye tụtụtara ya bụ Pita Corder n’afọ (1967). Nwanchọcha ji usoro tumbom tumbom mee nchọcha ya site na nnwale o nyere ụmụakwukwọ, wee nweta ihe ndị o dere na iji usoro sọvee nke o mere n’ụlọakwukwọ Alvan, na ngalaba ọmụmụ asụsụ ala Naijiri na Lingwistiks. Dika onyenkuzi na-akuzi Igbo n’ụlọakwukwọ dī elu, nwa nchọcha chopụtara na ọtụtụ ụmụakwukwọ amaghi ka e si ede ọtụtụ okwu na ngalaba ụtọasụsụ dika ‘na’, ‘ga’, ‘ka’, ‘kwa, na akara edemede digasi iche iche n’ederede ha. Nke a bụ ihe kpatara ha ji ada ule Igbo ebe ọ di ukwu. Ebumnuche nwanchọcha bụ ime ka ndị nkuzi na-akuzi Igbo mata nsogbu a ụmụakwukwọ na-enwe, wee gbaa mbọ ikuziri ha usoro kwesiri ekwesị e ji ede ihe n’Igbo. Nke ọzọ bụ ime ka ụmụakwukwọ site n’ederede a mụta usoro dī mma e ji ede okwu ndị a. Nke a ga-eme ka nghọta dī n’ihe e

bụ n'uche dee ihe e dere, maka na ozi e ziri nke oma dabere n'otu e si deta ya. Iji gakwuo n'ihu n'ederede a, nwanchocha ruturu aka n'ufodu akwukwo ndi di mkpa kowara otu ihe maobu nke ozọ banyere isiokwu ya. O turu alo ka ndi nkuzi na-akuzi Igbo jisie ike nwee ndidi n'ikuzi utasusu Igbo nke oma ma were omumaatu dabara adaba nke oma kuziere ha oru na, ga, ka na kwa na-arụ n'asusu Igbo maka ezi nghota, ezi ndieta nakwa Igbochi oke odida umuakwukwo na-ada n'ule Igbo mgbe dum.

***Okpurukpu okwu: Ndiehie, Utasusu, Nsogbu, Oghom
Ndiubata/Mkpolite:***

Ihe o bu la di n'ụwa nwere ihe o ji maka ya diri. E nwere olileanya na mmadu nwere uru o ga-esite na ya rite. N'otu aka ahụ, site na mmalite uwa, mmadu huru asusu dika ihe ya na mmadu ibe ya ji ekwurita okwu, sitekwa na ya ghota onwe ha mgbe ha na-akparita uka. O bu eziokwu na e nwere ike iji mmeghariahu ghota ihe mmadu bu n'obi, mana asusu bu isi sekpu nti n'ihe n'iile mmadu na-eme.

Otu mmadu di iche iche esitela n'uzo di iche iche lee ma kowaa ihe asusu bu. Iji maatu, Stricklandi (1957) n'akwukwo Anedo (2014:1) kowara asusu dika okwu, mkpotu na nghota nke otu agburu nwere nkwekorita ya. N'aka nke ozọ, Cannon (1985) siri na asusu bu usoro nzikorita ozi site n'okwu onu nke otu agburu ji egosiputa ebumnuche ha. Site n'omumaatu ndi a, anyi huru na asusu nwere ike nwee usoro odide maobu hapu inwe usoro odide.

N'agbanyeghi otu o si di, asusu bu ngwaoru di mkpa n'ihe gbasara ndi mmadu na odimma obodo o bu la. Asusu na-enyeaka ime ka mmadu na ibe ya kparita uka, zuo ma ree ahia, inye na inara, nghota ihe onye ozọ bu n'obi nke o choro ka onye ozọ mata. O bu site n'asusu ka mmadu si egosiputa anuri, iwe, mwute na udi mmetuta di iche iche. E ji asusu agbasa ozi omenaala na inyefe ya n'aka ndi na-eto eto.

N'agbanyeghi udị ọchịchị agburu ọ bụla nwere ike ihuta onwe ha, asụsụ ha na-egosiputa mmepe na ọdịmma obodo ahụ. Ihe nke a putara dika Stork (1976) siri kwuo n'akwukwọ Anedo (2014) bụ na asụsụ agburu ọ bụla zuru ezu ma burukwa kpum n'usoro mgbaso ozi e ji egbo mkpa ọhanaeze ebe a na-asụ ya asụ. Iji gosiputa otu asụsụ si di mkpa site na mbọ umuamala Igbo ndi ihe banyere asụsụ Igbo na omenaala na-anọku n'obi, goomenti etiti ala Naijiria site na ngalaba na-ahụ maka agumakwukwọ, n'iwu o nyere nke a na-akpo "National policy on Education (1981) kwadoro omumu asụsụ agburu ọ bụla mgbe o nyere ya ka iwu ka ọ buru maka mmuta na nchekwa omenaala, idi n'otu na maka ọdịmma ala Naijiria.

Iwu a kwadoro na nwata akwukwọ ọ bụla ga-amuriri otu n'ime asụsụ ato ala Naijiria nabatara. Iwu a gara n'ihu kwuo na e kwesiri isite na nwata jiri oluasusụ nne kuziere nwata ihe tutu o ruo n'ogo praimari nta. Ya bụ na e kwuwa ihe banyere iru ọrụ, izu ahia, omumu akwukwọ, dgz, ọ bụ asụsụ ka e ji egosiputa ha.

N'agbanyeghi nke a, otutu ndi guru akwukwọ dielu n'ala Naijiria anaghii enye umu ha na ndi agbataobi ha nkwardo imu asusụ ala Naijiria okachasi asusụ Igbo. Dika Opara (2009) siri kowaa, e ledara asusụ Igbo anya nke n andi Igbo a naghị eji nti ha nu na nwa ha suru Igbo. Onye nke nwara anwa suo Igbo okachasi n'uloakwukwọ ndi nkiti new, a na-ata ya ahuhu ka a ga-asi na ọ nyuru nsi n'uloka. N'ihia nke a, anyi aghaghi ibum abo ekele any bugara ike site n'afọ 1977 na 1972 ruo n andi ka na-agbakwa nbọ n'oge ugbua.

Ufodu ndi gbara mbọ ikwalite asusụ Igbo gunyere; Ogbalii F.C, Emenanjo, E.N, Okonkwo, MN, Achebe C n andi out ikwalite asusụ na omenala. Ndi ozo bu otu suwakwa Igbo, Ọhanaeze Ndiigbo, Nkuzi Ahiajoku nkuzi odenigbo, Igbo studies Association International. N'agbanyeghi na ha gbara mbọ, ha nwekwara nghotahie n'oru ha nke butere nrumaaka n'ide asusụ Igbo ma butekwa ndiehie n'utoasusụ. O bu site n'amaghi ede Igbo n'ezigbo usoro mere umuakwu ji ada,

chọputa isi ihe na-eweta ndịehie ndị ahụ ka o wee kpochapụ ha kpam kpam.

Ndịehie: Ndịehie bu otu nsogbu a na-ahụta n'odide asụsụ Igbo nke Hornby (1974:382) kọwara dika ihe edezighi edezi maọbụ ihe emetachaghi nke ọma. Ọ ruturu aka na e nwere ndịehie di iche iche nke gunyere ndịehie nke nsupelitaghi okwu, ndịehie nke onye mbiputa akwukwo, ndịehie nke ebiputaghi ihe e dere, ndịehie sitere n'odide, ndịehie odee, dgz. Ihe nke a putara bu na otutu oge, ka a na-atu anya ihe ozo, ma ahuta nke abughii ya. Mgbe nke a mere, o nwere ike buru ndịehie sitere n'aka odee, igwe mbiputa ihe, asupelitaghi mkpuruokwu di n'okwu, ebiputaghi ihe e dere, dgz. Iji gbanahu nsogbu ndịehie, anyi ga-agba mbọ igbaso usoro iwu odide ihe n'asusu o bula anyi na-eede.

Utoasusu: Ọ bu omumu asusu nke dabere n,omumu mputara okwu, usoro okwu na uda mkpuruokwu utoasusu Igbo, malitere na mkpuruasusu ruo n'usoro okwu nke ahiriokwu. Mgbaso usoro iwu utoasusu e nwere mgbe a na-asu Igbo maobu mgbe a na-eede ya ede na eme ka utoasusu Igbo puta ihe. Ọ buru ma a gbasighi iwu a otu o kwesiri, asusu Igbo agaghi adi uto na ntị. Ya bu na utoasusu bu umu ihe niile nke a na-eweputa n'asusu ka asusu ahụ di mma na-nghota nke na-ewere onodu site n'ezi nsupe, ntinye ezigbo akaraedemede na isoro ezi usoro okwukwu na odide asusu ahụ.

Nsogbu: Nke a putara ihe nramahu. Ọ bu ihe adighi otu o kwesiri, nke na-eme ka a ghara imezi ihe emezi, okowaokwu Ouford (2006) kowara nsogbu dika ihe na-ebute nghotahie, ebe nke Encyclopedia (1996) kowara ya dika ihe isiagugo maobu okwu choro mmezi, ihe na-arahu mmejuputa maobu nghota, ihe amaghi ka e si eme ya.

Anasiudu (1983) na akowa nke ya banyere oghom di na ndịehie, kowara ndịehie dika nkwuhie ndi ahụ a na-ahuta

n'asụsụ nke sitere n'amaghị ama maọbụ n'etozughi etozu. Nke a na-apụta ihe site n'etu okwu ndị ahụ si abata n'asụsụ oge ọ bụla.

N'otu aka ahụ, ihe ọ bụla di mma n'asụsụ nke gbasara odide ihe maọbụ okwukwu ya bụ ezigbo okwu, burukwa ihe ziri ezi. Ọ ga-abụ ihe dabara adaba site na nkwekọrịta ndị mmadụ maọbụ nke ndị nwe asụsụ ahụ. Ya bụ na ọ di mkpa igosipụta ihe dabara adaba n'ozī anyi chọrọ izi okachasi n'odide ihe maka na ọ buru ma anyi ezitaghị ozi site n'odide ihe, a ga-enwe nghotahie nke bụ nsogbu.

Dika Little (1973), n'akwukwọ Anedo (2014:12) kọwara, o kwesiri ka a gbalisie ike mezie ihe nke ọma n'odide ihe maka na a ga-enweriri nkwtọ di iche iche ma ọ buru ma anyi mee ọtụtụ ndiehie n'ihe odide anyi. Anedo gbakwunyere si "ọ buru na asụsụ adabaghị adaba, ihe ọ putara bụ na ihe e kwuru abughị ihe e bu n'obi. Ọ burukwanu na ihe e kwuru abughị ihe e bu n'obi, mara na ihe e kwesiri ime nọkwa emeghi ya eme. N'ihī ya, o kwesiri ka e jiri Igbo izugbe dee ihe ọ bula a na-edē n'Igbo . Emenanjo (1983) kọwara Igbo izugbe dika Igbo etiti nke nabatara okwu niile, akpaalaokwu niile, ilu niile, okwu ntughị niile, nkebiahiri niile, dgz site n'olundị, ndi Igbo niile mgbe ọ biara na nsupe na odide ihe odide.

Ntuleghari Atutụ Nchọcha Ederede a

Ọ bụ echiche nakwa usoro ime ihe arọmarọ maọbụ iwu nke mmadụ, nke mbunuuche ya bụ ikọwa arumaru maọbụ ederede nke ukpuru ya na nke atutụ ahụ ga-agakọta ọnu (Ilechukwu 2016). Langacker (1987) n'akwukwọ Mbah (2017) kọwara na e ji uche ekpokota ọtụtụ ihe mgbe niile. Nkọwa ya na-egosi na e wepu usoro mkpokota, e nweghi ka a ga-esi ahazi uche n'ihe odinaala n'usoro omumu echiche nye asusu.

Odide 'na', 'ga', 'ka' na 'kwa' na-adị iche site n'iyite onwe ha tinyere ọrụ ha na-arụ n'ahiriokwu, ebe Mbah kọwara na nkeji maọbụ nkewata echiche ebighi n'ihe ndi di ọtutụ yiwere onwe ha.

Odide ‘na’, ‘ga’, ‘ka’, na ‘kwa’ na-agbaso iwu utoasusu Igbo na mmebe mkpuruokwu, nkebiokwu na ahiriokwu. O ga-arahu ideputacha ndiehie a na-edehie ha n’ebughi uzọ weputa ebe ufodu a na-enwe ndiehie. N’ihi ya, atutu dabara adaba e ji eme nchocha n’isiokwu a bu atutu ndiehie. Atutu ndi ozo ga-enye aka n’oru a gunyere: atutu njieme, aturu Igbo izugbe, atutu nchocha na atutu odinala.

Atutu Ndiehie

Onye tuputara atutu a bu Pita Corder n’afọ (1967). Atutu ndiehie dika Akidi (2016:107) siri kowaa bu n’omumu asusu ndinoru nke na-akowa onwe ya n’omumu mkpokota nakwa ikowaputa ndiehie niile na-esi n’aka ndi na-amu asusu na-enwe.

Atutu ndiehie di oke mkpa n’ebe nkuzi na omumu asusu di. Atutu a enyela aka n’ime ka ndi na-amu asusu dika asusu nke abuo (L₂) mutakwuo ka e si ede na ka e si agu. Atutu ndiehie bu uzọ nwaakwukwo si achoputa ihe ndi o mabughi usoro ha na mbu ma gbasoro usoro kacha mma na ya bu ihe.

Usoro Nchocha: Nwanchocha ji usoro tumbom tumbom mee nchocha a. Nke a bu n’ihi na oge adichaghi iwere umuakwukwo niile no na ngalaba omumu Igbo nke Alvan Ikoku Federal Koleji Kedukeshon.

Udi Nchocha E Mere: Nchocha nwachocha mere ebe a bu usoro sovee nke e mere n’uloakwukwo Alvan, na ngalaba omumu asusu na nke Naijiria. Nke a bu iji nyere ya aka inweta ihe a na-enyocha kpomkwem.

Ihe na-ebute Ndiehie:

Otutu ihe na-eduba na ndiehie nke nwere ike isite n’aka nwaakwukwo, onye nkuzi, ndi mbiputa ihe edere ede, onye ode n’onwe ya. Dika Taylor (1976:190) siri kowaa, ihe na-ebute ndiehie bu nghotahie nke na esite n’asusu a mutara n’oge

gara aga dika n'asụsụ olunne maọbụ asụsụ mbụ mmadụ (L1). N'ebe a, asụsụ olunne a (L1) bụ nsiri nyefee (source language) n'Igbo Izugbe nke e ji ede ihe odide ọ bụla n'asụsụ Igbo nwere ike butere nwa akwụkwọ ndịehie. Ufọdụ ihe butere nsogbu olundị a bụ na olu asụsụ agbụrụ/ndị ufọdụ na-abụkarị mkponime na mkponimi nke anaghị adabacha n'Igbo izugbe. Nke a mere Emenanjo (1979:27) jiri kọwaa mkponume na mkponimi dika nyirimara akpomụda metụtara ndịebeolu n'ufọdụ olunne Igbo.

Mkponimị dika o si kwuo nwere ike ibụ otu ihe nwere ike igosiputa ndịiche n'etiti okwu abụọ ndị yiwere onwe ha n'udi ọzọ.

Iji maatu (a)	ị bā > to enter (Igbo izugbe)
	ị b ^h a > to catch (olundị Owere)
(b)	ara > breast
	ārā > madness

Ihe ọzọ na-ebute ndịehie na nsuhie site n'olundị dika (Richard 1971) kwuru bụ (a) imefe ihe oke (b) amaghi iwu mgbochi na (c) agbasochaghi usoro iwu ọsụsụ na odide asụsụ ahụ.

Ogbalụ (1983) na Emenanjo (1975:149) n'akwụkwọ Anedo (2014:15) kwadoro ihe Richard kwuru site n'ideputakwu ihe ndị a dika ihe so ebute nsogbu maọbụ ndịehie maọbụ nsuhie asụsụ.

- Onọdụ ajọ nsupe n'ufọdụ akwụkwọ ọgụgụ, ndiegharị na nsupe ndị ode. Ya bụ ndịehie sitere n'otu ode fere n'odee ọzọ.
- Nsogbu nke ụmụakwụkwọ aghọtafughị ụda dị iche iche nke mkpụrụedemede dị iche iche na-anọchite. Ọmụmaatụ bụ ndịiche na-adị n'etiti 'i' na 'i', 'u' na 'u'.
- Nsogbu nke aghara ụmụakwụkwọ na-akpa n'ide mkpụrụ edemded ndị nwere ntupọ dika ñ, i, ọ, na ụ nke na-esoghị iwu ndiakorita udaume.
- Iji maatu: E nwere ndịiche buru ibu n'okwu ndị a:-
(a) inụ > to hear

- (b) ìñụ > to drink,
- (c) inu > to push. dgz.

Ọnọdụ ‘NA’ N’Ụtọasụsụ Igbo

‘Na’ bụ otu n’ime nkeji asụsụ Igbo na-arụ orụ dika njikọ, mbuuzọ, isingwaa nakwa dika enyemakangwaa mana ndịehie ‘na’ na-apụtakwari ihe na mbuuzọ. Dika Okafor na Ewelukwa (2008:37) siri kọwaa, na bụ otu n’ime mkpụrụokwu na-ebute ndịehie mgbe ụmụakwụkwọ na-edede ihe. Ha gara n’ihu kwuo na ‘na’ nwere ike ibụ mkpụrụokwu, mkpụrụasụsụ maọbụkwanụ otu nkejiokwu nke ụdachị ya bụ ụdaala

Odide ‘na’ dika njikọ:

Na na-ano n’etiti mkpụrụokwu abụọ ọ na-ejiko ọnu site n’ikwurụ onwe ya, ya bụ na a na-edede ya n’uju dika na:

elu na ala
ofe na ụtara
mma na njo
onwụ na ndiụ

‘Na’ na-ano n’etiti aha na aha abụọ ọ na-ejiko ọnu site n’ikwuru onwe ya, ya bụ na a na-edede ya n’uju dika na:

Uche na Ngozi
Obi na Ada
Nwankwọ na Okereke
Ada na Olachi

‘Na’ na-anọ n’etiti nnọchiaha na nnọchiaha dika na:

mụ na ya
gị na ya
unu na ha
anyị na unu

‘Na na-anọ n’etiti nkebiokwu na nkebiokwu dika ọ hụrụ ya n’omụmaatụ.

iti mkpu na ikwu okwu
ichị ọchị na ibe akwa
iga ije na igba ọsọ

iri nri na igba ọnụ

Odide dika isingwaa nganihu

Mgbe o na-arụ ọrụ dika isingwa nganihu, a na-agbakwunyere ya ihe n'ihu maọbụ n'azu ya iji meputa okwu ọhụrụ. Mgbe a gbakwunyere ya n'ihu, ọ na-anọ ọnọdụ nganihu dika na:

bia nara ego gị
biko napu ya nwa ahụ
nata ya uwe ahụ

Njikọ nke ahịrịokwu na ahịrịokwu dika na

Ada siri nri mana o righi nri ahụ

Obi gara ikpa nkụ mana o nweghi nke ọ
kpatara

O jere ahia mana ọ zutaghi ihe ọ bula

Nkechi luru di mana ọ mutaghi nwa

‘na’ dika, nganihu nju: na + ghi = naghi

Ọ naghi ya ego,

Ọ naghi ekwe ekwe

Ọ naghi ebe akwa

‘na” dika isingwa nsonaazu nwere mgbakwunye nganihu

ọ + na = ọna (three star yam)

ị + na = ina (to take)

‘na’ dika isingwaa nsonaazu nwere mgbakwunye nganihu
ebe a nwekwara ike iru ọrụ ka mburu.

bụ + na = buna

Nye ya ọ buna afu

Ahughị m ọ buna otu

‘na’ dika enyekamangwaa:-

Mgbe ‘na’ na-arụ ọrụ dika enyemakangwaa, ọ na-enwe akarauehie (-) e ji jikọọ ya na ngwaa ọ na-enyere aka

maṅbụkwanụ omekangwaa ka ha abụọ nwee ike rụọ ọrụ ka
ngwaa n'ihì na omekangwaa anaghị akwuru onwe ya dịka:

na-abia,
na-ebe,
na-ekwu,
na-ele, dgz.

Ọ na arụ ọrụ ka enyekamangwaa. Mgbe o nwere
mgbakwunye nganuhu 'a',
Chioma ana-adịka ọcha
Obi ana-ekwuka okwu

'na' dịka enyemakangwaa anaghị enwe akara uhie (-)
n'etiti ebe myiri ụdaume 'm' na nnọchiaha 'Ha' nọ n'okwu
bido 'A'

Ana m esi nri. (I am cooking)
Ana ha ekwu okwu (They are talking)

Mgbe ụfọdụ, 'na' na-arụ ọrụ dika enyemakangwaa nju.
N'ụdị a, 'na' anaghị enwekwaa akara uhie (-), kama ọ na-enwe
nju 'ghi iji gosiputa ọrụ ya dika na:
Ofe ahụ anaghị atọ ụtọ (That soup is not tasty)
Nkechi anaghị ekwe ekwe (Nkechi si difficult/Nkechi is
hard deal with)
Nwa ahụ anaghị eje ije (That child does not walk)

**Mgbe ụfọdụ, 'na' na-arụ ọrụ dika enyekamangwaa nke
nsọkwunye**

Ọ nakwa abia (He is coming)
Obi naga ya ego (Obi is begging her for money)
Ngozi nakwa ahụ gị (Ngozi is seeing you)

Mgbe ọ bula e nwere enyemakangwaa abụọ na-esote onwe ha
n'ahịrịokwu, a na-etinye akara uhie (-) n'enyemakangwaa nke
ikpeazụ iji nyere ngwaa maṅbụ omekangwaa ọ na-eso aka dika
na:

Ha ga na-abia ebe a.
Nkechi ga na-esi nri.
Ọ ga na-anụ ara ruo otu afo

‘Na’ dika mbuuzo:-

Echebima (2013:41) hụrụ mbuuzo dika otu nkeji asusu adighi mfe na nkowa o buladi n’asusu bekee. O kwuru na ihe di mkpa bu uzọ di iche iche e si eji ya emebe okwu maobu ahiriokwu dabara adaba. O gara n’ihu kowaa na mbuuzo bu okwu e ji amata ebe, ntuziaka maobu ka ihe siri di.

‘Na’ bu sooso otu mbuuzo e nwere n’asusu Igbo. Asusu bekee nwere otutu mbuuzo dika ‘to’, ‘for’, ‘in’, ‘at’, ‘undier’, ‘before’, dgz. Dika Emenanjo (1971:76) siri kowaa, Igbo izugbe nwere sooso otu mbuuzo putara ihe nke bu ‘na’. Dika o siri kowaa, mbuuzo na-ebu uzọ n’aha maobu na mfinitive ya na ya na-agako. Otu ‘na’ si aru oru n’utoasusu Igbo di uzọ abuo. Nke mbu bu ide ‘na’ n’uju ya mgbe mkpurukwu o na-eso bu mgbochiume, nke abuo bu inwe ndiapu udaume ‘a’ nke e ji rikom elu (') dochie onodu ya. Dika o di, umuakwukwo na-enwe ihe nramahu di ukwu n’ebe ‘na’ no ka mbuuzo n’utoasusu. N’udi nke ide ‘na’ n’iju, mkpurukwu ahụ maobu ndi ahụ ‘na’ na-eso na-enwe udachi n’ihi n o na-esote mkpuru mgbochiume.

Ewelukwa na Okafo (2008) siri na e nwere udi ato e si ede ‘na’ dika mbuuzo. Ha bu:

Mgbe ‘na’ na –esote okwu bidoro n’udaume.
n’ime

n’etiti
n’elu
n’ala
n’oche

Mgbe ‘na’ na-esote okwu bidoro na mgbochiume
na tebulo
na Legosu
na Nsuka
na nche

Mgbe ‘na’ na-esote myiriudaume. N’udi a, a na-eke ‘na’ n’uju ya.

na mmiri
na nzuko
na mbido
na ndio

O ga-adi mma irutuaka ebe a na e nwere mkpuruokwu ufodu na-agbagwuju anya n’utoasusu Igbo mgbe ‘na’ na-esoso ya n’odide ya nke mgbe ufodu amaghi ma a ga-edenyere ya ‘na’ ka enyemakangwaa maobukwanu mbuuzo. Echebima (2013:43) hutara nke a ka onodu mbuuzo adabanyeghi adaba (preposition indicating without) ufodu n’ime ha gunyere:

Necheghi eche (without waiting)

N’ekwughi okwu (without talking)

N’agbanyeghi (without minding, in spite of)

E nyere m ya ego n’agbanyeghi nzuzu ya.

O zara ajuju ahụ n’echeghi ya eche

Onodu Ga N’Utoasusu Igbo

‘Ga’ na-aruru oru buru ibu n’asusu Igbo n’uzo di iche iche dika:

- Isingwaa
- Nsokwunye
- Mgbakwunye

Ga dika enyemakangwaa:

‘Ga’ na-egosi ihe ga-eme n’odinihu. A na-eji akarauhie (-) ejikota ‘ga’ na omekangwaa dika na:-

O ga-aga ahia
{ ga-egbu nkwu
M ga-eri nri
Ada ga-abia taa

‘ga’ dika enyemakangwaa enweghi akara uhie (-)

O buru mgbe myiriudaume ‘m’ na mgbochiume ‘h’ no n’etiti enyemakangwaa, ‘ga’ agaghi enwe akarauhie dika:

Aga m esi ofe.
Aga m eje akwukwọ.
A ga ha arụ ọrụ ahụ.
Aga ha ebe akwa.

‘ga’ anaghịikwa ebu akarahie mgbe e nwere okwu nju ‘ghị’,
ya bụ, okwu mfufeisi dika:

Ubakanwa agaghi eje ọrụ.
Anyi agaghi eri nri.
Ọ gaghị abia taa.
Ngozi agaghị ekwe ihe i kwuru.

‘ga’ anaghịi enwe akarahie mgbe e nwere nsonaazụ na-esọ ya
dika:

Okonkwọ gara ire ahia.
Nne ya gara ichu mmiri.
Adamma gaara abia taa

‘ga’ dika isingwaa

‘ga’ na-eziputa onwe ya dika isingwaa dika ozi a choro si di.
Ya bụ na ọ na-esi ike ‘ga’ inọ ka isingwaa n’enweghi
mgbakwunye so ya dika n’omumaatu ndi a:

Gaa ka i bia.
Obi gamie ime.
Gafeta ebe a.
Gawa ahia

Anyi lee anya n’omumaatu ndi ahụ, anyi ga-ahụ na e nwere
mgbakwunye a, ‘mi’e’, ‘feta’, ‘wa’ dika mgbakwunye
n’ahiriokwu ndi ahụ.

‘ga’ dika nsokwunye:-

Mgbe ‘ga’ na-anọ-onodu nsokwunye, a na-edekota ya n’ihu
mkpuruokwu nsokwunye onu. A naghị enwe akarahie na-
ejikota ya na ngwaa ọ na-esọ n’ahiriokwu dika:

Adamma gakwa esi nri.

Obioma gakwa eje uka.

Uwe a gakwa abụ nke m.

Ọ gakwa eti mkpu

‘ga’ dika mgbakwunye:-

Mgbe ga’ na-anọ ọnọdụ mgbakwunye, a na-agbakwunye ya
n’azụ ngwaa di n’okwu maọbụ n’ahiriokwu ahụ dika:

Ada na-emefega ihe oke

Ọ na anụbiga mmanya oke

Obi na-ekwufega okwu oke.

{ na-abafega mba oke.

Ọnọdụ ‘Ka’ N’Ụtọasụsụ Igbo

‘ka’ na-arụ ọrụ ọtụtụ ọrụ n’ụtọasụsụ Igbo dika:

ngwaa, njikọ, myiri

ngosiputa nchọ, isingwaa,

nsonaazu,

ikowaputa ihe mere ihe jiri mee,

inochita anya **mgbe**, iji maatu, dgz.

Ka dika ngwaa:-

Chukwu ka dibi

Uche ya kachasi mma.

Osisi kara ya n’ahụ.

Ka dika njikọ:-

Ọ na-ejikọ nkebiokwu abuo dika:-

Ọ mere ka anyi siri chọ.

Otu ọ di be oke ka ọ di be ngwere.

Nne m si ka anyi gaa ahia.

Ka dika myiri:-

E ji ‘ka’ atulekọta ihe abuo, jirikwa ya na-egosi ihe yiri ibe ya.

Mgbe ọ na-anọ ọnọdụ a, a na-edede ya ka otu okwu dika na:-

Ọ joro njo ka enwe.

Ọ toro ogologo ka osisi oji.

Ada buru ibu ka ehi.

Ka dika nchọ:-

A na-eji ka egosiputa ihe a chọrọ ka ọ meere mmadụ dika:

Ka Chukwu gozie unu niile.

Ka ihe ọma meere gi.

Ka ihe gaara gi nke ọma.

Ka dika isingwaa

‘ka’ na-arụ ọrụ ka isingwa site n’igbakwunye n’ihu ngwaa di
n’ahiriokwu ọ nọ na ya.

Uche kachiri ntị lụọ ọgụ

Ada kagburu aha ya e dere

n’akwukwọ

Biko, kanye akara n’okpuru

mkpụrụedemede ahụ.

‘ka’ dika nsonaazụ:-

Dika nsonaazụ, ‘ka’ na-agbakwunye n’azụ ngwaa di
n’ahiriokwu ọ nọ n’ime ya dika:

Ọlachi amaka mma

Ihe ụwa esika ike.

Ụwa ajọka njọ

Agu esika ike

‘ka’ dika ngosiputa ihe mere ihe jiri mee:-

Mgbe nke a na-eme, ‘ka’ na-akwụrụ onwe ya n’ahiriokwu ọ nọ
n’ime ya dika:

Nne ya nwere ọgwụ ka ahụ di ya mma.

Uche kere isi ka ọ maa mma

Ada chiri ọchi ka o wee ghogbuo nne

ya.

Ka dika nnọchite anya mgbe:-

ka (mgbe) ha lotara ha hụrụ agwọ

ka chi jiri ọ lakpuo ụra.
Mgbe (ka) ọ batara, o siwere nri.
Ka (mgbe) ọ hụrụ m, ọ maliwe elu
n'ọhụ.

‘ka’ dika nkwuma:

Mgbe ‘ka’ nọ ọnọdụ nkwuma, a na-edekọta ya na ngwaa ọnụ
dika: -
O maka mma.
O buka ibu.
O toka ogologo.

‘ka’ dika ngosiputa ihe ọmụmaatụ

Mgbe ‘ka’ na-arụ ọrụ iji gosiputa imaatụ, a na-agbakwunyere
ya ‘di’ iji mee ka nghota ya zuo oke dika: Okonkwọ nwere
otutu akunaaba dika: Ugboala, alaubi, ulọ, ewu na okuko,
ukwa, nkwa na ngwọ.

Ọnọdụ ‘Kwa’ N’Ụtọasụsụ Igbo

‘kwa’ bụ ọtụ mpaghara okwu e ji arụ ọrụ n’ụtọasụsụ iji hụ na
ihe a na-ekwu dabara adaba ma kwe nghota.

‘kwa’ dika mgbakwunye nsonaazụ ngwaa:

Mgbe ‘kwa’ na-eso ngwaa, a na-edekọta ha ọnụ n’ahiriokwu ọ
hụrụ dika na:

I biakwaa ọzọ.	Obi nyekwara m ego.
Ọ biakwara ụka.	Ugbomma na
di ya gbakwara akwukwọ.	
O tikwaa ya ihe ọzọ.	Nkechi kwukwara
ekwu.	

Kwa dika nsokwunye:

Mgbe ‘kwa’ na-arụ ọrụ nsokwunye, ọ na anọ n’ụdị abụọ dika
mgbe ọ na – esote ngwaa na mgbe ọ na-esote okwu ọ bula
abughị ngwaa.
Dika okwu na-esote ngwaa, a na-edekọta ya na ngwaa ọ na –
esote.

Uwe a bukwa nke m.
Ncha ga-abanyekwa gị n'anya.
Ego ahụ bukwa nke Ada.
Nwaanyị a mukwara nwa ọhụrụ

Nchikọta

Site n'ihe ndị a rụturu aka n'ederede a, anyị mere ka a mata ọrụ dị iche iche 'na', 'ga', 'ka' na 'kwa' na-arụ nke putara ihe n'ụdị ọnọdụ a hụrụ ha dika njikọ, enyemakangwaa, isingwaa, mbuzuọ, dgz. Ederede a bụ nke ga-enyeaka n'igbochi nsogbu a na-enweta n'odide 'na', 'ga', 'ka' na 'kwa' mgbe edezighị ha edezi otu ha kwesiri, nke na-ebute nghọtahie n'ihe a na-ekwu maka ya. E deturu ihe niile e dere ebe a iji kwusi nsogbu odide ihe n'Igbo nke a na-ahụta n'ebe ụmụakwụkwọ na-agụ Igbo n'ụlọakwụkwọ Alvan nọ. O ga-abụkwanụ ihe mgbakwasị ụkwụ nye ndị nchọcha chọrọ imekwu nchọcha n'isiokwu a.

Atumalo:

Odee tūrū alo ka ndị nkuzi wetuoobi ala nke ọma mgbe ha na-akuziri ụmụakwụkwọ ha utoasusụ n'Igbo okachasi n'ụlọakwụkwọ dị elu ka ndịehie na nghọtahie a na-enwe n'odide 'na', 'ga', 'ka' na 'kwa' belata maka mbulielu na ntolite asusụ Igbo. Ụmụakwụkwọ n'onwe ha ga-ege ntị ma lero kwaa anya n'ihe a na-akuziri ha maka odimma ha.

Edensibịa

- Anasiudu, B.N. (1983). Error analysis. A positive source of information for language teachers. *Journal of Liberal Studies I & II* p. 123-138.
- Anedo, O.A.A. (2014). *Ndịehie N'ide Asusụ Igbo Na Ụfọdụ Ihe Omumụ Ụtoasusụ Igbo*. Besing Books Multipurpose Publication, No 1 Dike Street Awka.
- Badden, F. (1990). *Better English Language Learning Teaching*. Nsukka: Fulladi Press.

- Cannon, P. (1985). *Assessing Writing: Principles and Practice of Marking Written English*. Londjon: Edward Publishers.
- Echebima, G. (2013). *A teyt book of Igbo grammar*. Owerri: Assumpta Press
- Emenanjo, E.N. (1975). *Elements of Modern Igbo grammar*. Ibadan: Ouford University press, p. 149.
- Emenanjo, E.N. (1979). *Ule Igbo*. Ikenga books, A.I.F.C.E., Owerri Nigeria p. 27.
- Emenanjo, E.N. (1983). *Creative Literature in African Language. The eamples of Igbo Nka*. A.I.F.C.E., Owerri. P. 80-93.
- Ewelukwa, U. na Okafor, C.U. (2008). *Nhazi asusu Igbo ma ule sinjo sekondiri na koleeji, WASSCE, NECO, GCE, JAMB*. Onitsha: A.C.Global Publishers.
- Federal Govt. of Nigeria (1981) *National Policy on Education*.
- Hornby, A.S. (1974). *Ouford Advanced Learners' Dictionary of Current English*. Londjon: Ouford University Press.
- Judy Pearsall na Bill Trumble (1996). *The Ouford Encyclopedic English Dictionary*. New York: Ouford University Press.
- Little, P. (1973). *Oral andi written communitation*. Londjon: Longman Publishers.
- Ogbalu, F.C. (1983). *School Certificate Igbo*. Onitsha. University press
- Opara, C.E. (2009). *Amumamu Asusu Igbo Na Agamnihu Ala Igbo. Opiike: A Journal of Igbo Language*, A.I.F.C.E., Owerri
- Richards, J.C. (1971) "A non-constrative Approach to Error Analusis". *English Language teaching* Vol. 3. P. 306.
- Soanes, C. Hawkers .S. andi Elliot, J. (2006) *Ouford Dictionary of Current English*. Britain: Ouford University Press.
- Stork, F.C. (1976). *So you want to learn a language*. Londjon: Faber andi Faber Publishers.

Taylor, C.V. (1976). Source of Errors in Foreign Language Teaching Journals, English Language teaching journal v. 3. P. 190.